

Arap Gramerinde Cümleyi Oluşturan Unsurların Söz Dizimi ve Anlamsal Boyutu

Syntax and Semantic Dimension of Sentence Elements in Arabic Grammar

Yaşar Fatih AKBAŞ*

Öz

Dilin temel işlevi ses ve anlam arasında bağlantı kurmaktır. Bunun gerçekleşmesi için de seslerin doğru bir sıra ile ifade edilmesi gerekir. Bu yüzden sözdizimindeki en temel işlem birleştirmedir. Birleştirme farklı unsurların bir araya getirilmesi suretiyle bir küme meydana getirmektir. Bütün kelimelerin bir anda söylenmesi imkânsız olduğu için kelimeler ardı ardına telaffuz edilmeden önce zihin bu ifadeleri sıraya koyar ve aynı anda anlamlı bir cümle oluşturur. Dil sistemi kısmen mutlak kurallar üzerine inşa edilmiş olup kurulacak cümlede kelimelerin kendilerine ait sıralamaları vardır. Bu sıralamadan vaz geçmeyi gerektirecek bir zorunluluk olmadan da kelimelerin yerleri değiştirilmez. Fakat kuralların imkân verdiği ölçüde kelimelerin yerlerini değiştirmek mümkündür. Bu değişikliğin karışıklığa sebebiyet vermeyecek şekilde olması ve bazı anlamsal gayeler gözetilerek yapılması gerekir. Sıralamadaki değişim ya gramer kurallarından kaynaklanmak üzere vücûben ya da gramer kurallarının imkân verdiği ölçüde zikredilecek kelamın fasih olması ve daha iyi biçimde eda edilmesi için cümlelerin bileşenlerinin, yapısal yerleşiminden alınıp cümledeki farklı bir alana aktarılması suretiyle isteğe bağlı olarak yapılır. Vücûben yapılan değişiklik daha çok nahiv ilminin alanına girerken isteğe bağlı yapılan değişiklik anlamsal kaygılar güdülerek yapıldığı için belâgat ilminin alanı içerisinde değerlendirilebilir. Bu çalışma isim ve fiil cümlesini teşkil eden unsurların sözdizimindeki sırasının nasıl olması gerektiğini ve yapısal değişikliğin anlamsal yönünü ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belâgati, Sözdizim, Tertîb, Takdîm, Te'hir

Abstract

The main function of language is to establish a connection between sound and meaning. In order for this to happen, the sounds must be expressed in the correct order. That's why the most basic operation in the syntax is concatenation. Merging is to form a cluster by combining different elements. Since it is impossible to say all the words at once, before the words are pronounced one after the other, the mind puts these expressions in order and creates a meaningful sentence at the same time. The language system is partially built on absolute rules, and the words have their own order in the sentence to be established. Words cannot be changed without a necessity to abandon this order. However, it is possible

* Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, yfatihakbas@hotmail.com, ODCID: 0000-0001-8570-3917, Research Article/Araştırma Makalesi, Received/Geliş Tarihi: 13/01/2023, Accepted/Kabul Tarihi: 02/03/2023, Published/Yayım Tarihi: 18/03/2023.

to change the places of the words to the extent allowed by the rules. This change should be in a way that does not cause confusion and should be made by considering some semantic purposes. The change in the order is made either out of necessity due to grammatical rules, or optionally by transferring the components of the sentence from their structural placement to a different area in the sentence in order to make the word to be mentioned clear and to be performed better to the extent allowed by the grammatical rules. While the change made out of necessity is mostly in the field of nahw science, the optional change can be evaluated within the field of rhetoric since it is made with semantic concerns. This study aims to reveal how the order of the elements constituting the noun and verb sentence should be in the syntax and the semantic aspect of the structural change.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Syntax, Syntagmatic, al-Taqdīm, al-Ta'khīr

Giriş

Sözdizimi kesintili seslerin ardışık bir sıralamasından ibarettir.¹ Tasavvuru önce zihinde gerçekleşen bir dizim, lafızlara dökülmek suretiyle bir mana elde edilir. Söz dizimi lafızlarla var olmakla beraber lafızları dizip özel bir şekilde sıralamadıkça gerçek ve anlaşılır bir söz dizimi de meydana gelmez.² Lafızların dizilmesinden maksat kelimeleri ardı ardına dizmek değil, delalet ve anlamların aklın gereklerine uygun düşecek şekilde birbirine uygun düşüp buluşmasıdır. Bunun gerçekleşmesi için de gramer kurallarının gözetilerek bir dizilime gidilmesi gerekir. Zira anlamın meydana gelebilmesi için kelimeler mutlaka cümlede bir fonksiyon üstlenmelidir. Kelimenin cümlede yüklenebileceği bütün görevlerden soyutlanması durumunda yani gramatik bütün bağlarından soyutlanması halinde kelime sadece ve sadece bir sestem ibaret olacaktır.³ Bu yüzden kelimenin bir terkip içinde zikredilmiş olması ya da bağlamından anlaşılacağı üzere bir önceki kelimeden bağının olması gerekir.

Kelime cümledeki görevlerden soyutlandığında bir anlam ifade edemeyeceği gibi nahvî anlamlar gözetilmeksizin ifade edilen yan yana getirilmiş kelimeler de anlamsızdır. Bu yüzden aralarında nahiv açısından bağ olmalıdır. Bu ise mübtedâ, haber, fâil, mef'ûl, sıfat olmak gibi birtakım gramatik öge olmakla gerçekleşir. Bu diziliş ifade edilmek istenen manaya bağlı olarak zorunlu veya isteğe bağlı olarak yer değişikliğine uğrar, bu da anlamın farklılaşmasına sebep olur. Cümlede kullanılan kelimeler için nahiv kurallarının gerektirdiği uygun anlamlar aranıp bulunmadıkça kelimeler birbirlerine uygun biçimde eklenip yerini bulmaz. Nahiv kurallarının gerektirdiği anlamlar olmadan lafızlar birbiri ardına dizildiğinde söz dizimi sayılabilecek bir iş yapılmış olmaz.⁴

¹ M. Taha Boyalık, *Dil, Söz ve Fesâhat, Abdülkâhîr el-Cürcânî'nin Söz Dizimi Nazariyesi* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2017), 96.

² Abulkâhîr el-Cürcânî, *Delâilü'l-îcâz*, çev. Osman Güman (İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015), 58.

³ Boyalık, *Dil, Söz ve Fesâhat*, 136.

⁴ Cürcânî, *Delâilü'l-îcâz*, 422.

Bazı diller sözdizimini değiştirme hususunda esnek davranmışlardır. Arapça'da söz diziminde esnek bir yapıya sahip olan dillerdendir. Bu esneklik ifadeye özgürlük kazandırmakta, belli kalıplar içine sıkışmış cümle kurulumlarından ziyade aynı kelimeler kullanılmak suretiyle farklı anlamlar ifade edebilme imkânı sağlamaktadır. Örneğin "Ali geldi" cümlesi Arapça da hem isim hem de fiil cümlesi kurularak "جَاءَ عَلِيٌّ" veya "عَلِيٌّ جَاءَ" şeklinde oluşturulabilmektedir. Bu kullanımlardan her birinin lafza dökülmemiş anlamsal gayeleri vardır.

Cümlelerin sıralaması kelimelerin kullanılış biçimi veya anlatım şekline göre değişebilmekle beraber bazı durum ve koşullarda bu değişiklik imkânsız olmaktadır. Örneğin zamirin asıl tümceden önceki konumları, sıfatın mevsûftan, iyelik isminin isimden önce kullanılması veya yan cümlelerin ana cümlelerin önüne alınması ifadeyi anlamsız hale getirecektir. Daha çok şiirde vezin ve kafiye kaygısıyla başvuru olan bu yöntem ifadeyi anlaşılabilir ve içinden çıkılmaz bir hale getirmektedir.

Lafızların tertibi ile alakalı kurallar nahiv kitapları içerisinde dağınık halde verilmiştir. Bu kuralların bütün hale getirilerek sunulmasının Arapça öğretimi ile meşgul olanlar için kolaylaştırıcı bir etkiye sahip olacağı kanaatindeyiz. Öte yandan lafızların cümledeki sıralamasında meydana gelen değişikliğin anlamsal açıdan da büyük bir kıymeti bulunmaktadır. Bu çalışma ile kelimelerin yerlerinin değiştirilmesi ile elde edilen anlamlar da geniş bir şekilde ele alınarak söz dizimindeki sıralamanın önemi ortaya koyulacaktır.

1. Cümle Unsurlarının Temelde Bulunması Gereken Yerler

Söz dizimi kelimelerin birbirlerine bağlanmasından ve birbirine sebep kılınmasından ibarettir. İsim bir isimle onun haberi olarak, ondan hal olarak, tabi konumundaki unsurlar olan sıfat, te'kid, atfı beyân ve bedel olarak, ilkinin ikincisine muzâf olmasıyla, ilkinin ikincide fiil gibi amel etmesiyle ve böylece ikincinin amel olan ilkinin fâili ya da mef'ûlü olmasıyla veya ikinci ismin ilk ismi açıklayan bir temyiz olmasıyla birleşir.⁵ Cümleyi oluşturan unsurlar ise isim, fiil ve edatlardan oluşmaktadır. İsimler sözün aslı olup onsuz bir kasıt meydana gelmeyeceği için her cümlede bulunma zorunlulukları vardır. Filler ise amel etme bakımında asıl unsur oldukları için cümle unsurları arasında bir hiyerarşiye neden olmakta bu da bir söz dizimi meydana getirmektedir.⁶

Kelimelerin birbirleri üzerindeki hiyerarşisi ve cümledeki ilk kelimenin türü göz önünde bulundurularak Arapça'da isim ve fiil cümlesi olmak üzere iki temel cümle olduğu ileri sürülmüştür.⁷ Bu taksim daha çok lafızlara itibar edilerek yapılmış, anlam hesaba

⁵ Boyalık, *Dil, Söz ve Fesâhat*, 57.

⁶ Boyalık, *Dil, Söz ve Fesâhat*, 52.

⁷ Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, 17. Basım (Mısır, Daru'l-Maarif, 2010), 1/212.

katılmamıştır. Cümle sarıh bir isimle başladığında isim cümlesi olarak isimlendirilir. Zira ibtidâ isme ait bir özelliktir. Fiil mübtedâ olamaz fiil ancak haber olup mübtedâ ile ilgili bir hüküm bildirebilmektedir.⁸ Böyle bir cümlenin başına amel eden veya etmeyen edatlar gelse de isnâdda asıl olan bu edatlardan sonra gelen mübtedâ ve haber olduğu için bu tür cümleler yine isim cümlesi sayılır.⁹ Kendisinden vaz geçmeyi gerektirecek bir durum olmadığında cümle önce mübtedâ sonra haber gelecek şekilde sıralanır.

Fiil cümlesi ise fille başlayan cümle türüdür. Bu iki cümle dışında şart cümlesi ve zarf cümlesi olmak üzere iki tür cümle dile getirilmiş olmakla beraber bunlar fiil cümlesine dahildir.¹⁰ Zira *عندي* (bende var) şeklindeki bir zarf ve mevrûfundan oluşan yapıda *استقر* gibi bir fiil takdir edilmektedir.¹¹ Takdir edilen bu fiil yapıyı fiil cümlesine dönüştürür. Nida şeklindeki yapılar da aynı şekilde fiil cümlesidir. Nida edatını isim fiil kabul edenler bulunmakla beraber hazfedilmiş *أدعو* şeklinde bir fiil bulunduğu, nida edatının fiilin yerine kaim olduğu dile getirilir.¹² Fiil cümlesinin sıralanışı ise ma'müllerin bir kısmının asaleten önde bulunma zorunluluğundan dolayı (fiil + fâil + mef'ulün bih + mef'ulün mutlak + mef'ulün fih + hal + mef'ulün leh) şeklinde olmalıdır.¹³ Örneğin fiilin müteallaklarının sırasına riayet ederek bu öğelerin her birisinin aynı anda bulunması durumunda kurulacak cümlenin *“Mahallenin genci ay ortaya çıkmış haldeyken mahallenin meydanında, hırsız terbiye etmek amacıyla acı verecek bir şekilde dövdü.”* şeklinde olması gerekir.

⁸ Abdülkâhir el-Cürânî, *Kitâbu'l-mukteşid fi şerhi'l-îdâh*, thk. Kâzım Mercân (Irak: Dâru'r-reşid li'n-Neşr, 1982), 223.

⁹ Şeyhzâde Muhyiddin Mustafa Kocevî, *Şerhu kavâidi'l-i'râb li'bni Hişâm*, thk. İsmail Merve (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 13-14.

¹⁰ Kocevî, *Şerhu kavâidi'l-i'râb li'bni Hişâm*, 13-14.

¹¹ Bu tür yerlerde *استقر* şeklinde isim takdir edilerek *علي مستقر عندی* demek te mümkündür. Fakat böyle olduğunda *علي* kelimesi mübtedâ *استقر* mahzûf haber olup bu mahzûf haber zarf ve mevrurun müteallakı olacaktır. Cümle bu şekilde oluşturulduğunda mübtedâdan sonrası için bir fiil cümlesinden bahsetmek dolayısıyla zarf ve mevrurun cümle olduğuna hükmetmek mümkün değildir. Bu yapının cümle olabilmesi için *استقر* şeklinde fiil takdir edilmelidir. Örneğin ismi mevsulün sılasında cümle bulunma zorunluluğu vardır. *جاء الذي مستقر عندی* denilerek ismi mesulden sonra *استقر* kelimesi getirerek cümle oluşturmak mümkün değildir. Bu cümle *جاء الذي استقر عندی* şeklinde oluşturmalıdır ki sıla cümlesi bir cümle halinde kullanılmış olsun. Bu yüzden zarf mevrurdan oluşan yapının cümle olduğunun kabul edildiği bir yerde *استقر* fiili takdir edilmelidir. Bkz. Muhammed b. Salih el-Useymin, *Şerhu elfiyeti İbn Mâlik* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1434) 1/317-318.

¹² Kocevî, *Şerhu kavâidi'l-i'râb li'bni Hişâm*, 15-16.

¹³ Abdurrahman Hasan el-Habenneka, *el-Meydânî el-Belâgatu'l-'arabiyye ususuhâ ve 'ulûmuha ve fînûnuha* (Beyrût, Dâru'l-Kalem, Şam, ed-Dâru's-Şamiye, 1996), 1/352; 'Âkûb, İsa Ali, *el-Mufasssal fi 'ulûmi'l-belâgati'l-'arabiyye* (Haleb: Câmîiatu Haleb, 2000), 215.

İsim veya fiil cümlesi ana cümle olabileceği gibi hal, sıfat, şart, sıla vs. olmak üzere ana cümlelerin bir ögesini teşkil edecek şekilde yan cümle olarak da kullanılabilir. Örneğin *زَيْدٌ أَبُوهُ مُنْطَلِقٌ* cümlesinde *أَبُوهُ مُنْطَلِقٌ* kısmı mübtedâ ve haber olmak üzere cümle-i suğrâ, (Yan cümle) *زَيْدٌ أَبُوهُ مُنْطَلِقٌ* cümlesinin tamamı ise cümle-i kübrâ (ana cümle) olarak kullanılmıştır.¹⁴ Her iki durumda da kelimelerin cümle içerisinde kullanımları açısından belli bir sıralaması bulunmakta olup bundan vazgeçmeyi gerektirecek bir durum olmadığında asıl olan bu sıralamayı gözeterek bir söz dizimi meydana getirmektir.

2. Yerlerinde Değişiklik Yapılamayan Öğeler (Rütbetü'n-mahfûza)

Cümle unsurlarının bir kısmında kelimelerin yerlerini değiştirmek mümkün değildir. Zira yan yana getirilmiş kelimelerin bir anlam ifade edebilmesi bunların yerli yerinde bulunmasına bağlıdır. Yerlerinden oynatılması mananın bozulmasına sebep olur. Suyûti, İbn Serrâc'tan (ö. 848) nakil yaparak on üç yerde kelimelerin öne alınmasının caiz olmadığını belirtir. Sılanın ismi mevsûl'ün üzerine; zamirin, râci olduğu zahir ismin üzerine; tabilerin matbu üzerine; muzaf'ûn ileyh'in muzâf üzerine; fâilin fiil üzerine; fiil gibi amel eden müştak kelimelerin, mamullerinin üzerine; temyizim mümeyyizin önüne; isimler ve fiiller üzerinde amel olan edatların bu kelimelerin öncesine alınması caiz değildir. Yine mutasarrıf olmayan fiillerin üzerine bir şeyin tekaddüm etmesi; sadaret hakkı olan soru ve şart edatları gibi kelimelerin üzerine bir şeyin takaddüm etmesi; takdîm yapıldığında okuyucunun karıştırabileceği yerlerde ve amilin fiil değil de fiilin mânâsı olduğu yerlerde mamulün öne alınması; amilin ve mamulün arası açılarak amilin üzerinde etken olmadığı bir kelimenin amile yaklaştırılması caiz değildir.¹⁵

Suyûti tabiler ifadesini kullanarak sıfatın mevsufun üzerine, bedelin mübdelün minh üzerine, atf-1 beyân ve atf-1 nesâkın mâtuף aleyh üzerin ve te'kid lafzının da müekked üzerine takdiminin yapılamayacağını ifade etmiştir. Yukarıda zikredilenlerin haricinde cezanın şart üzerine, mecrur ismin harfi cer üzerine, müstesnanın istisna edatı üzerine, yemin edilen şeyin yemin harfi üzerine, vâv-1 maiye'nin mef'ûlü meah üzerine, şart fiilinin cevabı üzerine ve sadaret hakkı olan şart ve soru edatlarının üzerine de bir lafzın takdimi caiz değildir. Zaten nahivcilerin rütbe ile kastettiği bunlar değildir.¹⁶ Zira bu öğelerde bir değişikliğin yapılması mümkün değildir. Bir yer değişikliği yapılması durumunda cümle anlaşılabilir hale gelecektir.

¹⁴ Kocevî, *Şerhu kavâidi'l-irâb li'bni Hişâm*, 16; Yakup Kızılkaya, "Arapçada Mürekkep Cümlelerin Kapsamı", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2019), 126.

¹⁵ Suyûti, Celaleddîn 'Abdurrahmân, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fi'n-nahv*, Thk.'Abdu'l-'Âl Sâlim Mukerrem (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 1/346.

¹⁶ Temmâm Hassân. *el-Lugatu'l-'Arabîyye ma'nâha ve mebnâha* (Fas: Dâru's-Sekafe, 1994), 207; Suyûti, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'n-Nahvi*, 346.

Bu tür kullanımlar şiir de meydana geliyor olsa da ta'kid olarak isimlendirilmiş ve fesâhat açısından kusur sayılmıştır.

3. Yerleri Değiştirilebilir Cümle Unsurları (Rütbetün gayr-u mahfuza)

İfade edilmek istenen manaya göre cümle öğeleri her defasında farklı dizilebilmektedir. Cümlede bulunan bütün kelimeleri bir defada söylemek mümkün olmadığı için birtakım öğeler hariç kelimelerin birbirlerinden önceye veya sonraya alınmasıyla ilgili bir üstünlük de söz konusu değildir.¹⁷ Özel bir biçim ve nitelik kastedilmediği sürece bir sıralamadan söz edilemez. Bir kelime öne alınamaz ve te'hir edilemez. Bunlar yapılmadıkça da insan ifade ettiği sözde özel bir anlam olduğunu ileri süremez. Bu noktada dil koyucunun kelimeleri icat ederken ortaya çıkarmak istediği biçim ve nitelik üzerinde durmak gerekir. Biçim ve nitelik lafızların kendisinden ortaya çıkan bir şey olmayıp ancak anlamlarla ilgilidir.¹⁸ Bu yüzden kelimelerin yan yana getirilmesinde anlamlar dikkate alınarak bir söz dizimine gidilmektedir.

Lafızlar anlamlara tabidir. Bir anlamın zihinde ilk sırada yer alması gerekiyorsa ona delalet eden lafzın da konuşmada öne alınması gerekmektedir.¹⁹ Bu sıralama zihindeki anlam dizimine bağlı olup eş zamanlı gerçekleşmektedir. Kelimeler de cümlede buldukları konuma göre anlam kazanmaktadırlar. Yer değiştirme suretiyle de cümledeki lafızların anlamının haricinde birtakım anlamlar ortaya çıkmaktadır. Aynı kelime hâl olduğunda farklı bir anlam ifade ediyorken haber olduğunda farklı bir anlam ifade eder.

Söz diziminde yerlerinde değişiklik yapılabilen cümle unsurları mübtedâ, haber, fâil ve mef'ûl, zamir ve mercii, temyiz, hal ve mutasarrıf fiilin sırası, fiil ve mef'ûlün bih arasındaki sıralamadır. Bu öğeler yer değişikliği yapılabilen cümle unsurlarıdır.²⁰ Yerinde değişiklik yapılan cümle unsuru her ne olursa olsun temel şart değişiklikten sonra anlamsal bir kapalılık ve karışıklığın meydana gelmemesidir. Örneğin irab hareketlerinde bir sorun olmadığı için mef'ûl öne alınarak ضَرْبَ عَمْرًا زَيْدٌ denildiğinde bir karışıklık meydana gelmeyecekken ضَرْبَ عَيْسَى مَوْسَى denildiğinde hem fâil hem de mef'ûlde i'rab hareketi açıkça görünmediği için hangisinin fâil hangisinin mef'ûl olacağı belli olmayacağından lafızlar gerekli yere koyulmalı, takdim-tehir ile anlam bozulmamalı, sözdeki lafızların anlamı bozacak şekilde yerleri değiştirilmemelidir.²¹

¹⁷ Abdulaziz 'Atîk, *fi'l-Belâgati'l-'Arabiyye, 'İlmu'l-ma'ânî* (Beyrût: Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, 2009), 136.

¹⁸ Cürçânî, *Delâilü'l-Îcâz*. 412.

¹⁹ Abdülkahir el-Cürçânî, *Kitâbu delâilü'l-î'caz* nşr. Mahmûd Muhammed Şakir (Kahire: Mekebetü'l-Hancî, 2004), 52.

²⁰ Hassân, *el-Lugatu'l-'Arabiyye ma'nâha ve mebnâha*, 208.

²¹ Boyalık, *Dil, Söz ve Fesâhat*, 96.

3.1. İsim Cümlesinde Söz Dizimi

İsim cümlesinin temel unsurları olan mübtedâ ve haberde asıl olan kendilerinden önce herhangi bir amil bulunmadığında kendisinden haber verildiği için mübtedânın önce gelmesi, mübtedâ'dan haber verdiği için de mübtedâ'dan sonra haberin vaki olmasıdır. Müsnedün ileyh, (özne) üzerine hüküm verilen, müsned (yüklem) ise konu ile ilgili hüküm olduğu için asıl olan önce müsnedün ileyh'in (mübtedâ) sonra müsnedin (haber) gelmesidir.²² Öte yandan haber genelde vasıf bildiren bir yapıya sahiptir, vasıfta asıl olan ise sonra gelmektedir.²³

İsim cümlesindeki söz diziminde mübtedâ ve haberin yerlerinde değişiklik yapmanın imkânsız olduğu beş durum söz konusudur. Bu şartlardan birisi bulunduğu cümlede bir değişikliğin yapılması mümkün değildir. Birincisi; hem mübtedâ hem de haberin marife veya nekre olmaları durumunda bir değişiklik yapmanın uygun olmamasıdır. Aynı mantık hareke alamayan kelimelerin fâil veya mef'ûl olmasında da vardır.²⁴ زَيْدٌ أَخُوكَ örneğinde olduğu gibi her iki lafız da marife kullanıldığı için yapılacak bir değişiklik hangisinin mübtedâ hangisinin haber olacağı hususunda karışıklığa sebebiyet verecektir. İkincisi; haber fiil olup mübtedâ'ya râci gizli bir zamiri olduğunda, زَيْدٌ قَامٌ örneğinde olduğu gibi, yer değişikliğinin yapılamamasıdır. Bu yapıldığında zaten Zeyd fâile dönüşecektir. Üçüncüsü; haberde إِنَّمَا veya لَا ile bir kasr yapılıncaya yine yer değişikliğinin yapılamamasıdır. Örneğin إِنَّمَا زَيْدٌ قَائِمٌ denildiğinde maksur önde bulunması gerektiği için yer değişikliği yapılamaz. Dördüncüsü; Mübtedâ'ya lamu'l-ibtida birleştiğinde yine yer değişikliğinin yapılamamasıdır. لَزَيْدٍ قَائِمٌ örneğinde olduğu gibi lamu'l-ibtida, sadru'l-kelam olduğu için bir yer değişikliği yapılamaz. Beşincisi ise mübtedâ olan lafız sadru'l-kelam olacak bir kelime olduğunda yer değişikliğinin yapılamamasıdır. Örneğin مَنْ لِي مُنْجِدًا denildiğinde مَنْ mübtedâ, لِي haber, مَنْجِدًا ise haldir. Bu tür bir kullanımda haber öne alınamaz.²⁵

Bazı durumlarda ise anlamsal bir karışıklığa sebebiyet vermemek için haberin vucûben öne alınarak kullanılması gerekmektedir. Örneğin haber car-mecrur olup mübtedâ nekre olduğunda haberin öne alınarak فِي الْمُسْتَشْفَى طَيِّبٌ şeklinde kullanılması gerekir. Bu yapılmayıp cümle فِي الْمُسْتَشْفَى طَيِّبٌ فِي الْمُسْتَشْفَى şeklinde kurulduğunda فِي الْمُسْتَشْفَى ifadesi sıfata dönüşecektir. Haber öne alınarak فِي الْمُسْتَشْفَى طَيِّبٌ denildiğinde anlam “hastanede doktor vardır.” iken bu

²² Seyyîd Ahmed el-Hâşîmî, *Cevâhiru'l-belâga* (Beyrût: Mektebet'ül-'Asriyye, 1999), 123.

²³ Ebû Muhammed Bahâuddîn Abdullah b. Abdirrahmân b. Abdillâh b. Akîl, *Şerhu ibn 'Akîl 'alâ elfıyyeti ibn Mâlik*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd (Beyrut: Müesseset-ur-Risale, 2015), 1/218.

²⁴ Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fi'n-nahv*, 3/104.

²⁵ Akîl, *Şerhu ibn 'Akîl 'alâ elfıyyeti ibn Mâlik*, 1/221-226.

değişiklik yapılmayarak طَيْبٌ فِي الْمَسْتَشْفَى şeklinde kullanılması durumunda anlam “hastanedeki doktor” olup cümle tamamlanmamış bir cümle olacaktır.

Haberin vucûben öne alındığı durumlar şöyledir: Haber من أنت؟ örneğinde olduğu gibi sadaret hakkı olan bir kelime olduğunda öne geçer.²⁶ Haber zarf veya car-mecrur olduğunda “Evde bir adam vardır.” örneğinde olduğu gibi öne geçirilir. Yine haberin zarf veya car-mecrur olması ve mübtedâda habere râci bir zamir bulunması durumunda haber vucuben öne geçmek zorundadır. Örneğin فِي الدَّارِ صَاحِبُهَا “Evde evin sahibi vardır.” Cümlesinde haber car-mecrur olup mübtedâda الدَّارِ lafzına râci bir zamir kullanılmıştır. Son olarak mübtedâ üzerine bir tahsis söz konusu olduğunda haberin öne alınması gerekir.²⁷ إِنَّمَا فِي الدَّارِ صَاحِبُهَا “Evde ancak ve ancak evin sahibi vardır.” örneğinde olduğu gibi mübtedâ olan صَاحِبُ kelimesi üzerinde bir tahsis yapılmış, bu yüzden sona alınmıştır.

Kane ve benzerlerinde ise lafızların tertibi neredeyse mübtedâ ve haberin dizilişi gibidir. Zira bu cümleler isim cümlesinin başına gelen bazı nakıs fiiller ile elde ediliyor olup aslı itibariyle mübtedâ ve haberdirlir. Kane ve benzerlerinde baştaki fiile göre haberin öne geçmesi ile ilgili dört ayrı taksim söz konusudur. ما دام nin haberi ittifakla öne geçmez. ليس nin haberi Müberred (ö. 286/900) hariç cumhura göre öne alınabilmektedir.²⁸ ما زال / ما انفك / ما كان ve geriye kalanlarda ise haber öne alınabilmektedir.

Kâne'nin haberinin öne geçmesi ile ilgili cevâzen üç durum söz konusudur. Birincisi كان “Rabbin, her şeye hakkıyla gücü yetendir.” örneğinde olduğu gibi isimden sonra gelmesidir ki bu asıl kullanımdır. İkincisi; Kane'nin وَكَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ “Müminlere yardım etmek bizim üzerimize haktır.” örneğinde olduğu gibi haberi fiille ismi arasına getirmektir. Üçüncüsü ise; زَيْدٌ كَانَ عَالِمًا “Zeyd alimdi” örneğinde olduğu gibi haberin isim ve fiilin önüne alınarak kullanılmasıdır. Vucûben öne geçmesi ise mübtedâ haberde olduğu gibi haberin şibhi cümle olup mübtedânın nekre olması veya haberin şibhi cümle olup mübtedâ'da habere râci bir zamir olması durumunda geçerlidir. كان فِي الدَّارِ صَاحِبُهَا “Evde evin sahibi vardı.” örneğinde haber şibhi cümle olup mübtedâda habere râci bir zamir kullanılmış olduğu için haber zorunlu

²⁶ Ebû Bekr Muhammed b. Sehl b. Sirâc en-Nahvî el-Bağdâdî, *el-Usul fi'n-nahv* (Beyrut: Müessesetü'r- Risâle, 1417/1996), 1/60.

²⁷ Akîl, *Şerhu İbn Akîl 'alâ elfıyyeti ibn Mâlik*, 1/227-230.

²⁸ İbn Hişam el-Ensârî, *Katrü'n-nedâ ve bellü's-sadâ* (İstanbul: Fatih Enes Kitabevi, ts.), 133.

olarak öne geçmiştir.²⁹ Kane'nin haberinin mamulü olduğunda ise birkaç vecih söz konusudur.³⁰

İnne ve benzerlerinin isim ve haberleri arasındaki dizilim de mübtedâ haber gibidir. Zira bu tür cümlelerde de isim cümlesinin başına gelen fiile benzeyen harfler mübtedâ ve haberi kendilerine isim ve haber yapmaktadır. Dolayısıyla haberin öne alınarak zikredilebilmesi için haberin zarf veya car-mecrur olması gerekir. Yine haber zarf veya car mecrur olup mübtedâda habere râci bir zamir bulunduğu *لَيْتَ فِي الدَّارِ صَاحِبَهَا* “Keşke evin sahibi evde olsa” örneğinde olduğu gibi haber öne alınmak zorundadır.³¹ İnne ve benzerlerinin haberine ait bir ma‘mul bulunduğu ise kullanım Kâne ve benzerlerindeki gibi olmayıp takdim caiz değildir.³² Bunların dışında haber öne alındığında anlamsal bir karışıklık olmayacaksa *إِنَّ فِي الدَّارِ زَيْدًا* örneğinde olduğu gibi İnne'nin haberinin öne alınarak zikredilmesi caizdir.³³

3.2. Fiil Cümlesinde Söz Dizimi

Fiil cümlesinde zorunlu olarak bulunması gereken öğeler kullanılan fiile bağlı olarak değişir. Fiil müteaddi olduğunda mef'ûl bulunma zorunluluğundan dolayı cümlenin fiil, fâil ve mef'ûl şeklinde dizilmesi gerekir. Fiil lazım bir fiil olduğunda ise sadece fâil yeterli olduğu için cümle fiil ve fâil olarak sıralanır. Fiille fâil arasındaki sıralamada fâil fiilin önüne geçemediği için önce fiilin sonra fâilin gelmesi gerekir. Fakat mef'ûl hem fâilin hem de fiilin önüne alınarak zikredilmektedir³⁴ Bu yüzden önce fâil ile mef'ûl arasındaki sıralama sonra da mef'ûl ile fiil arasındaki sıralamadan bahsetmek gerekir.

Fâil ile mef'ûl arasındaki sıralamada önce fâilin gelmesini gerektiren zorunlu haller bulunmaktadır. Fâil ile *أَتَقَنْتُ الْعَمَلَ* “İşi sağlam yaptım.” örneğinde olduğu gibi muttasıl zamir olduğunda önce fâil sonra mef'ûl getirilir. Fâille mef'ûlü birbirinden ayıracak bir karine

²⁹ Ensarî, *Katru'n-nedâ ve bellü's-sadâ*, 132.

³⁰ Birincisi; ma'mülün haberin önüne alınarak zikredilmesi caiz olup haber isimden sonra getirilir. Örnek; *كان طعامك زيدًا أكلا* Bu kullanımda ihtilaf yoktur. İkincisi; haber ve ma'mülün ismin önüne alınması *كان طعامك زيدًا* bu kullanım Basra ekolüne göredir. Kufe ekolü aynı kanaatte değildir. Fakat ma'mul car mecrur veya zarf mecrur olduğunda her iki ekol de bunu uygun görmüşlerdir. Örneğin *زيد مقيما عندك* her iki tekol tarafından da caiz görülmüştür. Geniş bilgi için bkz. Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl 'alâ elfiyyeti İbn Mâlik*, 1/263-; Suyûfî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fi'n-nahv*, 3/118-120.

³¹ Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl 'alâ elfiyyeti İbn Mâlik*, 1/318.

³² İnne ve benzerlerinde haberin ma'mülünün takdîmi caiz değildir. Ma'mül bulunduğu *إن زيدا أكل طعامك* şeklinde ifade edilmesi gerekir. *إن طعامك زيدًا أكل* şeklinde ifade edilemez. Aynı şekilde bazıları caiz görselede ma'mul zarf veya car-mecrur da olsa yine öne alnamaz *إن زيدا واثق بك* denir. *إن بك زيد واثق* şeklinde ifade edilemez. bkz: İbn Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl 'alâ elfiyyeti İbn Mâlik*, 1/318.

³³ Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl 'alâ elfiyyeti İbn Mâlik*, 1/75.

³⁴ Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, 2/212.

olmadığında, سَاعَدَ عَيْسَىٰ يَحْيَىٰ örneğinde olduğu gibi, i'rab hareketleri görünmediği için önce fâil sonra mef'ûl getirilir. Hem fâil hem de mef'ûl muttasıl zamir olduğunda da yine önce fâilin sonra mef'ûlün getirilmesi zorunludur.³⁵ Son olarak إِنْما ve إِلا ile mef'ûlde kasr söz konusu olduğunda إِنَّمَا يَفِيدُ الدَّوَاءَ الْمَرِيضَ örneğinde olduğu gibi mef'ûl üzerine bir tahsis söz konusu olduğu için önce fâilin sonra mef'ûlün getirilmesi zorunludur.³⁶

Fiil cümlesindeki sıralama açısından göz önünde bulundurulması gereken bir diğer durum mef'ûlün fâilin önüne alınmasının vacip olduğu sıralamadır. Bu dizilimle alakalı nahiv kitaplarında üç kural zikredilmiştir. Birincisi; fâilde mef'ûle râci bir zamir varsa وَإِذْ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ “Bir zamanlar Rabbi İbrahim'i birtakım kelimelerle sınıadığında” ayetinde olduğu gibi mef'ûlün öne alınarak zikredilmesidir.³⁷ Mef'ûlün bih öne alınıp zamir lafzen ve rütbeten fâile râci olduğunda bu kullanım reddedilmiş olmakla beraber حَمَلَتْ ثَمَارَهَا الشَّجَرَةَ örneğinde olduğu gibi sadece lafzen fâile râci bir zamir mef'ûle bitiştiğinde caiz görülmüştür. İkincisi: إِنَّمَا veya إِلا ile yapılmış bir kasr varsa إِنَّمَا هَدَّبَ النَّاسَ الدَّرْسُ “İnsanları ancak ve ancak eğitim almaları terbiyeli hale getirir” örneğinde olduğu gibi mef'ûl fâilden önce gelmek zorundadır. Üçüncüsü ise mef'ûlün muttasıl mansub bir zamir olup fâilin zahir bir isim olarak gelmesi durumunda ضَرَبَهُ مُحَمَّدٌ “Ona Muhammet vurdu.” örneğinde olduğu gibi mef'ûl fâilden önce gelmek zorundadır.³⁸

Fiille Mef'ûlün bih arasında da zorunlu bir sıralama vardır. Bazı durumlarda mef'ûlün fiilden sonra gelmesi gerekiyorken bazı durumlarda mef'ûl fiilin önüne alınarak zikredilir. Mef'ûlün fiilin önüne alınması hususunda gözetilmesi gereken en önemli husus bir isim başa alınmış olacağı için mef'ûlün mübtedâ ile karıştırılmasına mani olmaktır.

Mef'ûlün bih zorunlu olarak fiilden sonra getirilmesi ile ilgili şartlar şu şekildedir: Mef'ûl taaccüb fiilinin mef'ûlü olduğunda öne alınmaz. مَا أَعْجَبَ قُدْرَةَ اللَّهِ الَّتِي خَلَقَتْ هَذَا الْكَوْنَ. “Bu kainatı yaratan Allah'ın kudreti ne kadar şaşırtıcı!” örneğinde olduğu gibi قُدْرَةَ kelimesi taaccub fiili olan مَا أَعْجَبَ ifadesinin Mef'ûlün bih'i olduğu için öne alınamaz. Üzerinde bir tahsisin yapıldığı kelime sonraya alındığı için mef'ûlün bih'te hasr söz konusu olduğunda da yine fiilden sonra getirilir. إِنَّمَا يَحْتَرِمُ النَّاسُ إِلَّا الْعُلَمَاءَ “İnsanlar ancak alimlere saygı gösterir” örneğinde الْعُلَمَاءَ kelimesi mef'ûl olup üzerinde bir tahsis söz konusu olduğu için cümle sonuna alınmıştır. Mef'ûlün

³⁵ Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, 2/86-87.

³⁶ Y. Fatih Akbaş, *Arapça Sarf-Nahiv*, 7. Basım (İstanbul: Cantaş Yayınları, 2021), 515; Seyyid Ahmed el-Hâşimî, *el-Kavâ'idu'l-esâsiyye li'lugati'l-'Arabiyye* (Kahire: Dâru'l-Gadi'l-Cedîd, 2010), 103.

³⁷ İbn Hişâm el-Ensârî, *Evdâhu'l-mesâlik ilâ elfiyyeti ibn Malik*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid (Beyrut: Dâru't-Turas, ts), 2/125.

³⁸ Hâşimî, *el-Kavâ'idu'l-esâsiyye li'lugati'l-'Arabiyye*, 103.

mastarı müevvel olarak kullanılması durumunda da mef'ûl öne alınamaz. وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوا “Eğer çocuklarınızı (bir sütanneye) emzirtmek isterseniz, size bir günah yoktur. (Bakara 2/233) ayetinde mef'ul olan kısım أَنْ تَسْتَرْضِعُوا أَوْلَادَكُمْ şeklindeki mastardır. Bu yüzden mef'ûlün öne alınması mümkün değildir. Aynı şekilde fiilin mastar harflerinin sırası olması durumunda da Mef'ûlün bih fiilin önüne geçemez. يُعْجِبُنِي أَنْ تَقُولَ الصِّدْقَ cümlesinde kullanılan أَنْ تَقُولَ الصِّدْقَ ifadesi mastarı müevvel olup fâil konumundadır. Mastar harfi olan أَنْ den sonrası ise bu harfin sırası konumundadır. Cümlede mastar harfinin sırası olan fiilin mef'ûlü fiilden sonra zikredilmiştir. Son olarak mef'ûlün amilinin tek fiil-i muzariyi cezm eden bir edattan dolayı meczum olması durumunda sadece fiilin önüne geçmesi caiz değildir. Fakat أَسَاءَةً لَمْ أَفْعَلْ “Bir kötülük yapmadım” örneğinde olduğu gibi cezm edatı ile beraber fiilin önüne geçmesi uygun görülmüştür.³⁹

Fiille mef'ûlün bih arasındaki sıralama açısından ele alacağımız son mesele mef'ûlün zorunlu olarak fiilin önüne geçmesidir. Bu konu hakkında nahiv kitaplarında genelde üç şart ileri sürülmüştür. Bunlardan birincisi; mef'ûlün soru edatları veya şart edatları gibi öne geçme hakkı olan bir kelime olması durumunda مِنْ قَابِلَتِ “Kimi karşıladın?” örneğinde olduğu gibi vucûben fiilin önüne geçmesidir. Sadaret hakkı olan bir kelime bir başka kelimeyi tamladığında da مِنْ قَابِلَتِ صَدِيقٍ örneğinde olduğu gibi mef'ûl fiilden önce getirilir.⁴⁰ İkincisi; mef'ûlün munfasıl mansub bir zamir olmasıdır. İِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ “Eğer yalnız O'na ibadet ediyorsanız.” (Nahl 70/114) âyetinde تَعْبُدُونَ fiilinin mef'ûlü olan إِيَّاهُ fiilin önüne alınarak zikredilmiştir.⁴¹ Üçüncüsü ise; şart edatı olan أَمَّا dan sonra fiil gelemeyeceği için fiilin cevap cümlesine bitişen ف harfinden sonra gelmesi, mef'ûlün أَمَّا ile fa-i cezaiyenin arasına fasıla olarak girmesi zorunludur. Bu şekilde mef'ul hem fiilin hem de fâilin önüne geçmiş olmaktadır.⁴² أَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ “Öyleyse yetimi sakın azarlama.” (Duha 93/9) âyetinde الْيَتِيمَ kelimesi mef'ûl olarak öne geçmiştir.

Yukarıda zikrettiğimiz durumların dışında kastedilmek istenen manaya bağlı olarak mef'ûl fiilin önüne alınarak ifade edilebilmektedir. Bu durum daha çok fiil öncesinde soru edatı olan hemze, teşvik (tahdid) harfleri, kasemin cevabına birleşen lâm harfi, te'kid lamı, şart edatı olan إِنْ gelmesi durumunda veya fiilin lafzen veya manen mazi fiil olması, başında nefiy için kullanılan مَا bulunması durumunda gerçekleşmektedir. “Bir şey anladın mı?” örneğinde mef'ûlün öncesinde soru edatı bulunmaktadır. وَاللَّهِ لِمَجْتَهَدَا أَكْفَى “Allah'a yemin

³⁹ Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, 2/91.

⁴⁰ Ensârî, *Evdâhu'l-mesâlik ilâ elfiyyeti ibn Malik*, 2/130.

⁴¹ Akbaş, *Arapça Sarf-Nahiv*, 516-517; Hâşimî, *el-Kavâ'idu'l-esâsiyye li'lugati'l-'Arabiyye*, 103-104.

⁴² Ensârî, *Evdâhu'l-mesâlik ilâ elfiyyeti ibn Malik*, 2/133.

olsun çalışanı mükafatlandıracağım.” örneğinde ise kasemin cevabına lââm harfi birleşmiş olduğu için mef'ûl öne alınarak zikredilebilmiştir.

4. Lafızların Sıralanışındaki Anlamsal Boyut

Lafızların cümledeki sıralanışı takdîm veya te'hir yoluyla gerçekleşmektedir. Takdîm herhangi bir kelimeyi birtakım sebeplerden dolayı bulunması gereken yerden önce zikretmektir. Te'hir ise kelimeyi birtakım sebeplerden dolayı olması gereken yerden sonra söylemektir. Bu konu hem nahiv hem belâgat kitaplarında detaylı bir şekilde ele alınmış, her birisi için birtakım sebepler zikredilmiştir. Zerkeşî, takdim ve te'hir'in kelama hükmedebilen ve fesahatta üst seviyede kişilerin becerebilecekleri bir ifade tarzı olduğunu, kalplerde büyük bir etkisi ve tatlı bir ahenginin olduğunu ifade etmektedir.⁴³

Takdim iki çeşittir: Birincisi tehir niyetiyle yapılan takdimdir. Böyle bir kullanımda lafızlar cümledeki görevlerini kaybetmezler ancak anlamsal açıdan birtakım gayeler güdüldüğü için kısmen önceki cümleye göre bir farklılık meydana gelmiş olur. Bir de tehir niyetiyle yapılmayan takdim var ki burada lafızlar cümledeki görev ve anlamlarını kaybederek yeni bir görev ve anlam kazanmış olurlar. Örneğin ضرب عمرا زيد cümlesinde fâil ve mef'ûl birbirine karışmayacağı için bir takdim yapılabilmiş fakat fâil olan زيد ve mef'ûl olan عمرا kelimesi bu değişiklikte ögeliklerini korumuşlardır. Bu değişiklik ancak birtakım anlamsal gayelerle yapılmaktadır. ضرب زيد عمرا cümlesinde زيد kelimesinin cümle başına alınması onu fâil olmaktan çıkarıp mübtedâya dönüştürmektedir.⁴⁴ Bu da hem kelimenin cümledeki görevinin farklılaşmasına hem de anlamının değişmesine sebep olmaktadır. Zira isim cümlesi fiil cümlesine göre daha te'kidli olup ضرب زيد عمرا yerine زيد ضرب عمرا denildiğinde Zeyd dışında zihne gelebilecek bütün kişiler nefyedilmiş olmaktadır.

Anlamsal değişiklik kelimelerin yerleri değiştirilerek elde edilebileceği gibi kelimelerin yerlerini değiştirmeden de yapılabilmektedir. Zira cümledeki kelimeleri arasında birleşmeyi sağlayan birtakım bağlar vardır. Bunların ortadan kalkması ya cümleyi tamamen iptal edecek ya da başka şekilde anlaşılmasını sağlayacaktır.⁴⁵ Elif lam takısı, harekeler ve kelimenin yapısı bir bağdır, bunlar değiştirildiğinde anlam da değişecektir.

Cürcani, kelimelerin yerleri değiştirilmeden anlamlarının değiştirilebileceğini şu şekilde anlatır: *Bil ki birisi anlam ve lafızlara dinleyici açısından bakıp anlamları ancak lafızlar kulağına düştükten sonra algıladığını görerek zanneder ki anlamlar sıralanış açısından lafızlara bağlıdır. Bu*

⁴³ Bedruddin Muhammed b. Abdillâh b. Bahadır, ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân* (Kahire: Mektebetu Dâri't-Turâs, 1984) 3/233.

⁴⁴ Cürcânî, *Delâilü'l-îcâz*, 122.

⁴⁵ Boyalık, *Dil, Söz ve Fesâhat*, 134.

düşünce yanlıştır. Şöyle ki; anlam lafızlara bağlı olsa lafızların sırası değişmeyip aynen korunurken anlamların değişmesi mümkün olmazdı. Lafızlar yerlerinden oynatılmadan anlam değişebildiğine göre anlamlar lafızlara değil lafızlar anlamlara bağlıdır. Bil ki birisi mübtedâ ve haberin her ikisini de marife yapıp haberi öne aldığı anda anlamı gözden geçirip güzelce düşünmeden cümle çözümlemesini yapmaz ve baştaki kelimenin haber olduğunu bilemez. O halde iyi bil ki cümle unsurları arasında bir değişiklik yapmadan ve kelimeleri yerlerinden oynatmadan bir sözün anlamını bir biçimden başka bir biçime değiştirebilirsin.⁴⁶

Kelimelerin yerlerini değiştirmeden anlamlarının değiştirilmesi tespit edebildiğimiz kadarıyla üç yolla olmaktadır. Bunlardan birincisi elif lam takısının kullanımı ile ilgilidir. Elif lam takısının bulunduğu yeri değiştirmek veya elif lam takısı olmadan kelimeyi yalın kullanmak hem manayı hem de kelimenin cümledeki görevini tamamen değiştirebilmektedir. Örneğin elif lam takısı ilk kelimenin başına getirilerek الولدُ كَسَلَانٌ şeklinde ifade edildiğinde الولدُ mübtedâ كَسَلَانِ haber olup ifade “Çocuk tembeldir.” anlamına gelmektedir. Elif lam takısı bir sonraki kelimeye kaydırılarak وَلَدُ الْكَسَلَانِ denildiğinde ise ilk kelime muzaf ikincisi muzafun ileyh olup anlam “tembelin çocuğu” biçimine dönüşmektedir. Her iki kelimeye elif lam takısı koyulduğunda veya her ikisinden de kaldırıldığında bu kez yapı sıfat ve mevsufa dönüşecek olup anlam “tembel çocuk” şeklinde olmaktadır.

İkincisi kelimenin omurgasında yapılan değişikliktir. Bu iç seslerin değiştirilmesiyle elde edilebileceği gibi kelimenin formu değiştirilerek de elde edilebilir. Örneğin كَسَلَ الْوَلَدُ cümlesinde tembel kelimesi كَسَلَ şeklinde okunduğunda cümle fiil ve fâilden oluşup anlam “Çocuk tembellik yaptı.” iken tembel kelimesi كَسَلٌ şeklinde okunduğunda yapı izafete dönüşmek suretiyle anlam “Çocuğun tembelliği” şeklinde olacaktır.

Üçüncüsü ise kelimelerin son seslerinde yapılan değişikliktir. Kelimenin sondaki sesi kelimenin cümledeki konumunu belirlediği için son sesin okunma şekli de anlamı farklılaştırabilmektedir. Örneğin طَفُلُ الرَّجُلِ الْمَهْدَبِ ifadesinde الْمَهْدَبِ kelimesinin hem الرَّجُلِ hem de طَفُلِ kelimesine sıfat yapılabilmek imkânı vardır. الْمَهْدَبِ kelimesi ref halinde okunduğunda “çocuk” kelimesine sıfat olacakken cer halinde okunduğunda “adam” kelimesine sıfat olacaktır. Her ikisinde de anlam farklılaşmaktadır.

İfade ettiğimiz üzere cümle öğelerinin te’hir niyetiyle yapılan takdiminde anlamsal açıdan bazı gayeler vardır. Bunlardan ilki zikri önemli olanın öne alınarak ifade edilmesidir. Örneğin haber bekleyen bir topluluğa ulaştırılacak haberin “öğretmenin hangi öğrenciyi seçtiği meselesi” olduğunda haberi bekleyen topluluk için bunu söyleyenin kim olduğunu bilmede bir fayda yoktur. Zikri önemli olduğu için önce kimin seçildiği söylenilmek üzere عليا

⁴⁶ Cürcânî, *Delâilü'l-îcâz*, 425-426.

اختار المعلم denir. Zira insanların ilk olarak duymak istedikleri şey kimin seçildiğidir. Fakat haberi bekleyen topluluk için kimin seçildiğinden ziyade bu seçimi yapanın kim olduğu önem arz ediyorsa bu defa öğretmen عليا kelimesinin önüne alınarak ifade edilir.⁴⁷ Lafızları aynı olmasına rağmen farklı şekilde ifade bulmuş iki lafzi müteşabih âyette bu kullanımın güzel bir örneği vardır. Âyetlerin birisi نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ إِمْلَاقٍ “Fakirlik sebebiyle çocuklarınızı öldürmeyin. Sizi de onları da yalnız biz rızıklandırırız. (Enâm, 6/151)” şeklinde önce کم zamiri gelecek şekilde bir söz dizimine sahipken bir başka âyette وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَاقٍ “Fakirlik sebebiyle çocuklarınızı öldürmeyin. Onları da sizi de yalnız biz rızıklandırırız. (İsrâ, 17/31)” şeklinde هم zamiri کم zamirinin önüne alınarak zikredilmiştir. Yukarıdaki ayetlerin ilki fakirlere hitap etmektedir. Onların rızık çocuklarının rızıkından daha önemli olduğu için کم zamiri (kendileri) öne alınarak rızık vaadinde bulunulmuştur. İkinci ayet ise zenginlere hitap etmektedir. Bu ayette هم zamiri öne alınarak zenginlerin evlatlarına rızık vaadinde bulunulmuş, kendileri sonraya alınmıştır.⁴⁸

Sıralamada kelimeleri öne almanın bir başka gayesi ta‘zîm, teşrîf veya hükmü güçlendirmektir.⁴⁹ Zikri geçen şeyin şanını yüceltmek gayesiyle öne alınan kelimenin kıymeti artırılmış olmaktadır.⁵⁰ وَاللَّهُ وَرَسُولُهُ أَحَقُّ أَنْ يُرْضَوْهُ “Allah’ın ve Rasulünün rızasını kazanmaları daha doğrudur.” (Âl-i İmran 3/78) âyeti “أَحَقُّ أَنْ يُرْضَوْهُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ” şeklinde gelebilecek iken Allah ve Resulünün ta‘zîmi için kelimeler öne alınarak zikredilmişlerdir. اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ “Gerçekte, Allah onlarla istihza (alay) eder. (Bakara 1/15)” âyetinde ise hükmü güçlendirme kastı ile özne öne alınmıştır. Takdir; إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ هُوَ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ اسْتَهْزَاءَ الْأَبْلَعِ “Allah (c.c) alayın en iyisiyle onlarla alay etmektedir.” şeklindedir.⁵¹

Bir başka maksat tahsistir. Hükmü ve özelliği tamamen öne alınan kelimeye has kılma, başkalarını ilgili eylemin dışında tutma gayesi ile yapılır.⁵² اللَّهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ “Allah rızık kullarından dilediğine bol bol verir, dilediğine de kısar. (Ankebût 29/62)” âyetinde tahsis için الله lafzı öne alınmıştır. “اللَّهُ وَحْدَهُ” anlamına gelir. Rızık vermek bizzat Allah’a tahsis

⁴⁷ Cürcânî, *Delâilü'l-icâz*. 125.

⁴⁸ Âkûb, *el-Mufasssal fi ‘ulûmi’l-belâgati’l-‘Arabiyye*, 215.

⁴⁹ Celâluddîn Muhammed b. Abdurrahmân el-Hatîb el-Kazvîni, *el-Îdâh fi ‘ulûmi’l-Belâga* (Beyrût: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2003), 60.

⁵⁰ İbn ‘Akîl el-Mekkî, *ez-Ziyâdetu ve’l-İhsân fi ‘ulûmi’l-Kur’ân* (Birleşik Arap Emirlikleri: Dâru’l-Kalem- ed-Dâru’ş-Şamiye, 2006), 5/ 184.

⁵¹ Dayf, *el-Belâgatu tetavvurun ve tarîhun* (Kahire: Dâru’l-Ma’ârif, 1990), 226.

⁵² Kazvîni, *el-Îdâh fi ‘ulûmi’l-belâga*, 59.

edilmiş, başkaları bu eylemin dışına çıkarılarak nefyi sağlanmıştır.⁵³ Tahsis için yapılan değişikliğe bir başka örnek *إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ* “Allah’ım yalnız sana ibadet eder ve yalnız senden yarım dileriz” âyetidir. Cümle *نَعْبُدُ* şeklinde iken mef’ûl olan *كَ* zamiri öne alınarak ibadet etme ve yardım dilemenin ancak Allah’tan olacağı vurgulanmıştır.

Anlam karışıklığını engellemek için de kelimeler öne alınabilmektedir. Örneğin kelimenin yüklem olduğuna dikkat çekmek için kelime öne alınarak ifade edilebilmektedir. Haber ile sıfatın karışabileceği yerlerde haberi (müsnedi) öne alarak bu karışıklığı engelleme gayesi ile yapılır.⁵⁴ *لَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ* “Belli bir zamana kadar sizin için yer yüzünde oturma ve faydalanma vardır.” (Bakâra, 2/36) âyetinde müsned olan *لَكُمْ* ifadesi öne alınmayıp *مُسْتَقَرٌّ* kelimesinden sonra getirilseydi sıfatla karışma ihtimali bulunmaktaydı. Anlam karmaşasını engellemek için yapılan yer değişikliği için bir başka örnek *وَقَالَ رَجُلٌ مُّؤْمِنٌ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَكْتُمُ إِيمَانَهُ* “Firavun ailesinden, imanını gizleyen mü’min bir adam şöyle dedi.” (Mü’min 40/28) âyetidir. *مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ* mef’ul olarak *يَكْتُمُ إِيمَانَهُ* ifadesinden sonra getirilmiş olsaydı “imanını Firavun ailesinden gizleyen” anlamına gelirdi ki ayetle kastedilen, kişinin imanını sadece Firavun ailesinden değil herkesten gizlemesidir. Anlamsal bir karışıklığa sebep olmaması için ikinci bir sıfat olan *يَكْتُمُ إِيمَانَهُ* ifadesinden önce araya fasıla girmiştir.

Sevinci, üzüntüyü, söylenmesinden zevk duyulan şeyleri hayır ve bereket umulan şeyleri çabukça söyleme isteği ile acele edildiği için kelime öne alınabilir.⁵⁵ *بِرَاءَةُ الْمُتَّهَمِ حَكَمَ بِهَا الْقَاضِي* “Hakim suçlunun beraatine karar verdi.” ifadesinde *بِرَاءَةُ* lafzı beklenen bir haber olup duyulan sevinçten dolayı diğer lafızların önüne alınarak zikredilmiştir.

Genelleme ifade etmek için de kelimeler takdîm edilebilir. Cümlede umûm ifade eden edatlar ile nefiy ifade eden edatlar bulunduğu olur. Genelleme iki kısma ayrılır.⁵⁶ Birincisi geneli olumsuzlaştırmaktır. Nefiy ifade eden edatlar umûm ifade eden edatlardan öne alınır. Bu tür ifadelerde olumsuzluk bütün bireyleri kapsamaz. *لَمْ يَأْتِ كُلُّ الطَّلَبَةِ* “Öğrencilerin hepsi gelmedi” ifadesi bir olumsuzluk içermekle beraber bütün fertleri kapsamaz. Zira “Öğrencilerin hepsi gelmedi.” demek, *ولكن جاء بعضهم* “Fakat bir kısmı geldi.” demektir. İkincisi ise; olumsuzluğu genelleştirmek içindir. Umûm ifade eden lafız, nefiy ifade eden edatlardan öne

⁵³ Dayf, *el-Belâgatü tetavvurun ve tarîhun*, 226.

⁵⁴ Abbâs, *el-Belâga funûnuha ve efnânuha ilmu’l-meânî*, 231.

⁵⁵ Merağî, Ahmed Mustafa, *Ulûmu’l-belâga* (Beyrut: Ulûmu’l-Belâga, Daru’l-İlmiyye, 1993),102.

⁵⁶ Muhammed b. Salih Useymîn, *Şerhu’l-belâga min kitâbi lugâti’l-Arabiyye* (Riyad: Müessesetü’ş-Şeyh Muhammed b. Sâlih el-‘Useymîn, 1434), 165.

alınır. Bu tür ifadelerde olumsuzluk bütün bireyleri kapsar.⁵⁷ “جميع الطلبة لَمْ يَأْتُوا” “Öğrencilerin tamamı gelmedi.” gibi.

Kelimelerin öne alınarak zikredilmesindeki bir başka gaye şüpheyi gidermektir. Vadetme ve kefil olma durumlarında olur. Muhatap söylenecek söze inanmadığında özne öne alınarak ifade edilir. Birisi size inanmadığında “ben söz veriyorum” diyerek özne olan أَنَا zamiri öne alınır, bu şekilde muhataba bir güven verilmesi amaçlanır.⁵⁸ Bu kullanımda eylem ise ismin haberi olarak getirilir.

Sıkça vuku bulan şeyler nadiren vuku bulan şeylerin önüne alınabilir. Buna çok olanın az olanın önüne alınarak kullanılması da diyebiliriz. وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالاً مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ “Hırsızlık eden erkek ve kadının yaptıklarına karşılık bir ceza, Allah’tan bir ibret olarak ellerini kesin. (Mâide 5/38)” Hırsızlık olayı erkeklerde daha fazla vuku bulduğu için السَّارِقُ kelimesi وَالسَّارِقَةُ kelimesinin önüne alınarak zikredilmiştir.⁵⁹ الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ “Hüre hür, köleye köle, kadına kadın (Bakara 2/178)” âyetinde de hür olanlar sayıca köle olanlardan fazla olduğu için “hür” lafzı öne alınmıştır.

Bir şey gerçekleşme açısından ilk olduğu için de öne alınabilir. Sıralama açısından ilk olan ondan sonra gelecek olan lafzın öncesine alınarak zikredilir. “Onu ne bir uyuklama ne de bir uyku tutar.” (Bakara 2/255) âyetinde uyuklama, uykudan önce olduğu için önce uyuklama sonra uyku zikredilmiştir.⁶⁰ Bir başka örnek صُحُفِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى “İbrâhim ve Mûsâ’nın kitaplarında da vardır.” (Alâ 87/19) âyetidir. Hz. İbrahim’e inen suhuflar ilk olduğu için önce suhuflar, sonra Hz. Musa’ya inen kitaptan bahsedilmiştir.

Bu meyanda dile getireceğimiz son maksat cümleye ritim ve görsel bir güzellik kazandırmak amacıyla kelimelerin yerlerini değiştirmektir. Cümle sonlarındaki kelimelerin aynı seslerle bitmesini sağlamak maksadıyla yapılır. “Onu yakalayıp bağlayın. Sonra alevli ateşe atın onu.” (Hâkka 30-31) âyetinde mef’ûl öne alınmadan صلوه الجحيم şeklinde kullanılmış olsaydı bu fasıla ile bir önceki fasıla arasındaki ses ahengi sağlanmamış olacaktı. Bu yüzden mef’ûl öne alınarak ثَمَّ الْجَحِيمِ صَلُّوهُ şeklinde ifade edilmiştir.

Sonuç

Söz dizimi zihinde oluşturulmuş sıralamanın aynı anda telaffuz edilmesi suretiyle kelimelerin ardı ardına dizilmesinden ibarettir. Kelimelerin diziminde bazen dillerin ortaya

⁵⁷ Useymîn, Şerhu’l-belâga min kitabi kavâidi lugâti’l-Arabiyye, 165

⁵⁸ Cürçânî, Delâilü’l-îcâz, 154.

⁵⁹ Fâdıl Sâlih es-Sâmerrâî, et-Ta’bîru’l-Kur’ânî (Ürdün: Dâru İmâr, 2006), 59.

⁶⁰ Sâmerrâî, et-Ta’bîru’l-Kur’ânî, 530.

koyduğu mutlak kurallar vardır. İfade edilecek kelimeler ortaya koyulmuş kurallar göz önünde bulundurularak bir söz dizimine gidilmesi gerekmektedir. Bu kuralların ihlali cümlelerin bozulmasına kelamın anlaşılmasız hale gelmesine sebebiyet verecektir.

Bazı durumlarda ise mutlak kurallar koyulmayıp ifade edilecek manaya bağlı bir şekilde kelimelerin yerlerinde bir değişikliğe gidilmesi uygun görülmüştür. Kelimelerin cümledeki yerlerinde yapılan bu değişiklik anlamı kökten değiştirmese de okuyucu veya dinleyiciye bazı şeyleri hissettirmek gayesi güdülen birtakım incelikler içermektedir. Hiçbir surette sıralamasında değişiklik yapılamayacak cümle unsurları bir kurala bağlandığı gibi isteğe bağlı yapılacak değişiklikler de bir kurala bağlanmıştır. Zira dilin kuralları gözetilmeden yapılacak bir sıralama belirsiz seslerden ibaret olacaktır.

Söz diziminde kelimelerin yerlerinin değiştirilmesinde temelde gözetilen husus yapılacak değişikliğin anlamsal bir karışıklığa sebebiyet vermemesidir. Neticede söz dizimi rasgele yapılmayıp ve bir amaç doğrultusunda olmaktadır. Bu değişiklik kısmen zorunlu kısmen isteğe bağlıdır. Zorunlu değişiklik hem isim hem de fiil cümlesi için temelde tahsis, sadaret ve zamirlerin kullanımı olmak üzere üç ana sebep çerçevesinde cereyan etmektedir. İsim cümlesindeki zorunlu değişiklik haberin şibhi cümle olup mübtedâda habere râci bir zamir olmasına, bir tahsis yapılmış olma şartına ve sadaret hakkına bağlanmıştır. Tahsis, sadaret hakkı ve mef'ûlün bir zamir olarak farklı şekillerde kullanımı fiil cümlesinin dizilimde de ortak şart olarak ileri sürülmüştür.

Cümledeki lafızların yerlerinde yapılacak değişiklik bütün dillerin doğasında vardır. Fakat bazı diller bu konuda katı bir tutum içerisindeyken bazı diller esnek davranmıştır. Arapça bu konuda büyük bir esnekliğe sahip olan dillerdendir. Bu da ifadeye geniş bir hürriyet kazandırmakta, lafza dökülmemiş birtakım manaların elde edilmesine imkân vermektedir.

Kaynakça

- ‘Âkûb, İsa Ali. *el-Mufasssal fi ‘Ulûmi’l-Belâgati’l-‘Arabiyye*. Haleb: Câmî'atu Haleb, 2000.
- ‘Useymîn, Muhammed b. Sâlih. *Şerhu’l-Belâga min Kitâbi Lugâti’l-‘Arabiyye*, Riyad, Müessesetü’ş-Şeyh Muhammed b. Salih el-‘Useymîn, 1434.
- Akbaş, Y. Fatih. *Arapça Sarf-Nahiv*. İstanbul: Cantaş Yayınları, 7. Basım, 2021.
- ‘Atîk, Abdulaziz. *fi’l-Belâgati’l-‘Arabiyye, ‘İlmu’l-Ma‘ânî*. Beyrût: Dâru’n-Nahdati’l-‘Arabiyye, 2009.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Muhammed b. Sehl b. Sirâc en-Nahvî. *el-Usul fi’n-nahv*. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle. 1417/1996.
- Boyalık, M. Taha. *Dil, Söz ve Fesâhat, Abdülkahir el-Cürçânî’ni Söz Dizimi Nazariyesi*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2017.
- Cürçânî, Abdülkahir. *Delâilu’l-i‘caz*. nşr. Mahmud Muhammed Şakir. Kahire: Mekebetu’l- Hâncî, 2004.
- Cürçânî, Abdülkâhir. *Mukteşid fi Şerhi’l-Îdâh*, thk. Kâzım Mercân. Irak: Dâru’r-Reşîd li’n-Neşr, 1982.

- Cürcânî, Abulkahir. *Delâilü'l-Îcâz*. Çev. Osman Güman. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. 2015.
- Dayf, Şevki. *el-Belâgatü Tatavvurun ve Tarîh*. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1990.
- Ensârî, İbn Hişâm. *Ķatrü'n-nedâ ve Bellü's-Sadâ*, İstanbul: Fatih Enes Kitabevi, ts.
- Ensârî, İbn. Hişâm. *Evdâhu'l-Mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. 4. Cilt. Beyrut: Dâru't-Turâs, ts.
- Hasan, 'Abbâs. *en-Nahvu'l-Vâfi*. 4 cilt. Mısır: Dâru'l-Ma'ârif, 17. Basım, 2010.
- Hassân, Temmâm. *el-Lugatu'l-'Arabiyye Ma'nâha ve Mebnâha*. Fas: Dâru's- Sekâfe, 1994.
- Hâşimî, es-Seyyid Ahmed. *Cevâhiru'l-Belâga*, Beyrût: el-Mektebetu'l-'Asriyye, 1999.
- Hâşimî, Seyyid Ahmed. *el-Kavâ'idu'l-esâsiyye li'lugati'l-'Arabiyye*. Kahire: Dâru'l-Gadi'l-Cedîd, 2010.
- İbn 'Akîl, Ebû Muhammed Bahâuddîn Abdullah b. Abdirrahmân b. Abdillâh. *Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. 4 Cilt. Beyrut: Muessetu'r-Risâle, 2015.
- Kazvîni, Celâluddîn Muhammed b. Abdurrahman el-Hatîb. *el-İdâh fi 'ulûm'l-Belâga*, Beyrût, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2003.
- Kızılkaya, Yakup. "Arapçada Mürekkep Cümlelerin Kapsamı". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2019), 122-146.
- Kocevî, Şeyhzâde Muhyiddîn Mustafa. *Şerhu Kavâ'idü'l-İ'râb li'bnî Hişâm*. thk. İsmail Merve. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Mekkî, İbn Akîl, *ez-Ziyâdetu ve'l-İhsân fi Ulûmi'l-Kur'ân*. 10 cilt. Birleşik Arap Emirlikleri: Dâru'l-Kalem-Dâru's-Şâmiye, 2006.
- Merâgî, Ahmed Mustafa. *'Ulûmu'l-Belâga*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1993.
- Meydânî, Abdurrahman Hasan el-Habenneka. *el-Belâgatü'l-'Arabiyye Ususuhâ ve 'ulûmuhâ ve Fünûnuhâ*. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kalem, Şam, ed-Dâru's-Şâmiye, 1996.
- Sâmerrâî, Fâdil Sâlih. *et-Ta'bîru'l-Kur'ânî*. Ürdün: Dâru 'Ammâr, 2006.
- Suyûtî, Celâleddîn 'Abdurrahmân. *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'n-Nahv*, thk.'Abdu'l-'Âl Sâlim Mükerrrem. 9 Cilt. Beyrut: Müessetü'r-Risâle, 1985.
- Useymîn, Muhammed b. Sâlih. *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*. 10 cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1434.
- Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh b. Bahâdır. *el-Burhân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, 4 cilt. Kahire: Mektebetu Dâru't-Turâs,1984.